

להרוס | משגב יוסף

פתיחה

בשנים האחרונות אנחנו מוקפים בהרס חסר תקדים. הרס ממשי, כגון ההרס הנורא של העוטף והצפון וההרס הנצרך של הרצועה; הרס רגשי, שבו תחושת הביטחון והשייכות חווה ערעור מסוים, דוגמת ההגירה השלילית; והרס רעיוני, כדוגמת שבירת הקונספציה.

מדוע ברא הקב"ה את ההרס, ומהי משמעותו? קריאה שטחית תייצר דיכוטומיה המבוססת על הפסוק 'סור מרע ועשה טוב': תפקיד ההרס הוא לבער את הרע, וכך לאפשר בנייה של הטוב. דיכוטומיה זו איננה ברורה כל כך, שכן מחד גיסא נהרסים גם דברים טובים (ואולי אפילו הטוב עצמו), ומאידך גיסא לא תמיד נבנים דברים טובים יותר לאחר מכן.

במאמר זה אני מעוניין להציע קריאה עשירה יותר של מונח ההרס, מתוך הבנה שהדיכוטומיה המוצגת לעיל לא מציגה את כל התמונה. קיים שלב ביניים בין הרס הרע לבניית הטוב, והוא שלב חשוב מאוד המשפיע על הבנת משמעות ההרס.

תענית

“קירות דקים החזיקו מעמד, החזיקו מעמד!” ~אבי גדי

התחנה הראשונה במסע אל ההרס היא סוגיה בתלמוד הבבלי (תענית כ ע"ב), שעל פני השטח עוסקת בהרס של כתלים, ומתחת לפני השטח עוסקת במשמעויותיו התיאולוגיות של ההרס.

הסוגיה פותחת בציטוט המשנה:

וכן עיר שלא ירדו עליה גשמים, דכתיב "והמטרי עלי עיר אחת ועל עיר אחת לא אמטר, חלקה אחת תמטר וגו'", אותה העיר מתענה ומתרעת, וכל סביבותיה מתענות ולא מתריעות. רבי עקיבא אומר, מתריעות ולא מתענות.

וכן עיר שיש בה דבר או מפולת, אותה העיר מתענה ומתרעת, וכל סביבותיה מתענות ולא מתריעות. רבי עקיבא אומר, מתריעות ולא מתענות. (תענית פרק ג, משניות ג-ד)

המשניות עוסקות בעיר שהובדלה מסביבתה בגלל פגעים וצרות שפקדו אותה ולא את הערים הקרובות אליה. משום כך נתפסת הצרה כהתגלמות של רצון ה', מה שמעלה את השאלה התיאולוגית הבאה: כיצד ומדוע מאפשר ה' מצב בו בעיר מסוימת מתרחשים מפולת, דבר ובצורת, ובסביבותיה לא? התענית (ולפי ר"ע ההתרעה) של סביבות העיר היא לא רק השתתפות בצער העיר הסובלת אלא הכרה בשרירותיות של הדין האלוקי, שיכול לכלול גם את סביבות העיר. את השרירותיות הזו אנחנו לא מסוגלים להבין ולכן אנחנו מתענים כדי שלא ניפגע גם אנחנו.

התענית וההתרעה של העיר הסובלת אינן רק ניסיון לבטל את הפגע, אלא גם מחאה על העוול, שמתבטא בהפרדה בין הערים שמונחת בעצם הפגע, שהרי כל אירוע קטסטרופלי וצרה קורים במקום מסוים ובזמן מסוים. כל צרה מפרידה בין אלו שנגזר גורלם לחיות בצלה ובין אלו שזכו שלא להיכלל בה. תמיד ישנו מקום אחר שבו יורד גשם, מה שמצביע על כך שהעניין איננו הגשם עצמו אלא התזוזה שלו, מחזוריות המים והתנאים המובילים לכך. אם כן, מדוע יש עוול בעולם? מדוע ה' לא נותן גשם? או בלשון הנביא עמוס בפסוק המובא במשנה, מדוע חלקה אחת תמטר וחלקה אחרת תיבש?

דבר ומפולת הן דוגמאות נוספות לפגעים "פרסונליים" שמפרידים בין העיר לבין סביבתה¹. הפגע מבודד את העיר מכיוון שכל התקרבות אליה עלולה לפגוע במתקרב - להדביק אותו בדבר או להפיל עליו בניין. הבידוד של העיר משכנותיה יוצר עוול, שמנכיח שכל פגע הוא שאלה של מיקום ובידוד ויחסים, שהרי דבר מתפשט באוויר ומפולת תלויה בלוחות טקטוניים עצומים. שוב עולה השאלה: למה דווקא העיר הזו?

השאלות הללו מכוונות אל ברייתא בגמרא שעוסקת במפולת, שהיא המפגע הכי "טבעי" ו"חומרי" ברשימה:

תנו רבנן מפולת שאמרו בריאות ולא רעועות שאינן ראויות ליפול ולא הראויות ליפול. (תענית כ:)

הברייתא שמביאה הגמרא מצמצמת את הדין המופיע במשנה, וייתכן שהיא שואפת להמיר את משמעות המונח "מפולת" - מרעידת אדמה לנפילת חומות בלבד. בבסיס הברייתא נמצאת ההנחה לפיה על נפילת חומות רעועות או ראויות ליפול - אין לצום ולהתריע. ישנו הרס טבעי שעליו אין להתענות, שמתרחש כאשר למשל החומות אינן חזקות דיין. אין כל עוול בנפילת חומות רעועות; גבולות דקים מדי מזמינים את קריסתם. הקו בין צדק לעוול הוא כחומה בריאה וברורה, וכל עוד נשמרת ההבחנה אין לבכות על המפולת. רק כאשר הגבול עצמו נופל וכבר אי אפשר להבחין בין טוב לרע, כאשר עקרונות המציאות עצמה מתערבבים ומתערערים, נדרשת תענית. ממשיכה הגמרא:

הי ניהו בריאות הי ניהו שאינן ראויות ליפול! הי ניהו רעועות הי ניהו ראויות ליפול! לא צריכא דנפלו מחמת גובהיהו, אי נמי דקיימן אגודא דנהרא. (שם)

הגמרא מבקשת לזהות בין חומות "בריאות" ל"אינן ראויות ליפול", ובכך ממשיכה את המהלך שהחל בברייתא. לא רק שאין להתענות עליהם, החולים והרעועים "ראויים" ליפול. רק קריסה אבסורדית של חומות בריאות יכולה להפיל את הגבול בין טוב לרע, רק צרה שאי אפשר להבין יכולה להצביע על רעה שאינה תלויה באדם אלא בקב"ה. חוזרת השאלה התיאולוגית וניצבת בפנינו: אם הכותל

¹ להרחבה והמחשה כדאי לקרוא את 'הדבר' למרן אלבר קאמי.

בריא, מדוע נפל? מדוע כתלים בריאים אחרים עדיין עומדים? התשובה של הגמרא היא שישנם כתלים יציבים שעדיין ראויים ליפול, אלו כתלים גבוהים מדי או קרובים לנהר. בניגוד למשנה, המטילה את האחריות על ה' ואת החובה על בני העיר להתענות על כל מפולת באשר היא, הגמרא מציגה עמדה לפיה קיומה של המפולת תלויה גם באדם וצריך להתענות רק על כתלים שלא היה סביר שיפלו (כתלים שאינם רעועים וגם סביבתם מאפשרת).

נבחן אם כן מחדש את תפקיד החומה. חוזק החומה תלוי לא רק בטיב החומרים והבנייה, אלא אף בסביבתה ובקרבתה לאזורים לא יציבים כמו נהר או שמיים. החומה איננה סימן לגבול, לעוצמה או ליציבות בלבד, אלא בעיקר סימן לחוזק הסביבה עצמה - קיום החומה מעיד על יציבות סביבתה. בריאותו של הכותל היא אינדיקציה לבריאותה של הסביבה. גם הקו בין צדק לעוול תלוי לא רק ביציבותו או בעוצמת הבהפרדה שהוא מייצר, אלא אף בטיבם המדויק של הצדק והעוול הסובבים אותו ונוגעים בו, במקום ובזמן בו הם מתקיימים. אם יש לנו העוול והצדק, ישתנה הקו; אם יתערער הצדק או העוול, ייחלש הקו.

כי ההיא אשיתא רעועה דהואי בנהרדעא דלא הוה חליף רב ושמואל תותא אע"ג דקיימא באתרה תליסר שנין יומא חד איקלע רב אדא בר אהבה להתם אמר ליה שמואל לרב ניתי מר נקיף אמר ליה לא צריכנא האידנא דאיכא רב אדא בר אהבה בהדן דנפיש זכותיה ולא מסתפינא.
(שם)

כאן מופיע מעשה הסותר את המהלך הלמדני של הגמרא. כותל רעוע יכול לעמוד יציב במשך שלוש עשרה שנה, ואפשר אפילו לעבור תחתיו אם יש לך מספיק זכויות. במובן מסוים, נפילתו של כל כותל תלויה בידי שמיים, ואין לכך הסברים טבעיים. לפי מעשה זה יש לפסוק כדין המופיע במשנה, וגם אם נפל כותל רעוע צריך להתענות כי נפילתו מעידה על כך שאין לנו מספיק זכויות.

רב ושמואל נהגו על פי הברייתא לעיל - הם הניחו שההרס ואי היציבות הם אירועים טבעיים, ונזהרו. הביטחון ברב אדא בר אהבה וזכויותיו מאפשר לרב לראות את ההשגחה האלוקית שקיימת בכל כותל רעוע, להתעלם מסיכויי המציאות ולהסתכן. הקיר המדובר הוא פרדוקס רעוע-יציב שמערער את הקו בין מעשי האדם לניסים, או בין האופן בו אנו חושבים שהעולם מתנהל לבין איך שהוא מתנהל בפועל. הקיר מתפקד כסמל לאי ההבנה של האדם את המציאות, לניסים ולנפלאות שסובבים אותו בעוד הוא אינו מכיר בניסו.

רב הונא הוה ליה ההוא חמרא בההוא ביתא רעיעא ובעי לפנוייה עייליה לרב אדא בר אהבה להתם משכי' בשמעתא עד דפנייה בתר דנפק נפל ביתא ארגיש רב אדא בר אהבה איקפד סבר לה כי הא דאמר רבי ינאי לעולם אל יעמוד אדם במקום סכנה ויאמר עושין לי נס שמא אין עושין לו נס ואם תימצא לומר עושין לו נס מנכין לו מזכותיו אמר רב חנן מאי קרא דכתיב (בראשית לב, יא) קטנתי מכל החסדים ומכל האמת. (שם)

רב הונא מרחיב את התפיסה הניסית ו"מנצל" את רב אדא בר אהבה בשביל משהו חומרי, ורב אדא בר אהבה מרגיש בכך ומתעצבן. הגמרא מדגישה את התפיסה שהציגה לעיל: לא ניתן לעקם את הטבע לגמרי, אפילו הזכויות והניסים עלולים להיגמר. מדובר במקום סכנה, ואין לסמוך שם על הנס. מקום הסכנה הוא הבית הרעוע, אך גם הכותל הפרדוקסלי או גדת הנהר שהוזכרו למעלה.

ביציאתו של רב אדא בר אהבה הבית נופל, וכך מתגלה כוחו ביתר שאת. לא מדובר בכותל פרדוקסלי רעוע-יציב אלא בבית שמסוגל ליפול ואכן נפל, ולמפרע מתגלה שנשאר עומד רק בזכות נוכחותו של רב אדא בר אהבה. המציאות המושגת באופן תמידי מתנפצת פעמיים, גם בנפילת הבית וגם בדברי רבי ינאי, והופכת ליותר אובייקטיבית ופחות ניסית. הנס אכן מתרחש, אך האחריות להימנע מהסכנה מוטלת חזרה על האדם, וכך נבנית מחדש יכולתו לתפוס את העולם ואת הגבול בין עוול לצדק. דווקא שבירת המציאות ע"י התמוטטות הבית והזכויות מאפשרת לנו לקבוע מסמרות בעולם, לדעת מתי להתענות ומתי לבנות. הגמרא מביאה סיפור שבו רב אדא בר אהבה מסביר מהן זכויותיו ומדוע זכה לאריכות ימים. לא נתעמק בסיפור זה ונמשיך לסיפור שאחריו:

אמר ליה רבא לרפרם בר פפא לימא לן מר מהני מילי מעלייתא דהוה עביד רב הונא אמר ליה בינקותיה לא דכירנא בסיבותיה דכירנא דכל יומא דעיבא הוה מפקין ליה בגוהרקא דדהבא וסייר לה לכולה מתא וכל אשיתא דהוות רעיעתא הוה סתר לה אי אפשר למרה בני לה ואי לא אפשר בני לה איהו מדידיה (שם)

רב הונא הוא עני שהתעשר², ומתוך זכרון העוני הוא מבקש להקל על העניים כעת. הוא יוצא לסייר בעיר בכרכרה של זהב ומראה שדווקא מתוך העשירות צומחת החמלה. זהו איננו רב הונא של הסיפור הקודם, ששומר על ממונו באמצעות שימוש בזכויות ומעמד; בסיפור הנוכחי רב הונא מתקומם כנגד המציאות והעוול

² ראו מגילה כז:

שבבסיסה ומפיל את הכתלים הרעועים, בבקשתו לתקן את ההפרדה בין עניים לעשירים.

ההרס המוצג כאן איננו עוד הרס טבעי ומוכן או שמימי ואבסורדי, אלא הרס אקטיבי מעשה ידי אדם כהכנה לעתיד לבוא. רב הונא לא מתמודד עם הכתלים הרעועים ואי היציבות בעולם מושגח באמצעות זכויות או תעניות, אלא באמצעות תכנון ויוזמה (בהמשך הסוגיא רב הונא נלחם בעוני, ברעב, ובמחלות באמצעות תכנון אנושי וחמלה). בנוסף, ההרס הזה מאפשר לבעל הכותל יכול לשמור על כבודו ע"י בנייה מחדש, אך לא מחייב אותו לעשות כך. מעשיו של רב הונא מזכירים לעניים שגם אם העוול הוא גזירת שמיים ניתן להתמודד איתו במעשים ושאין סיבה להתרגל לעוני (בהמשך הסוגיא רב הונא דואג שהעניים לא יתרגלו לקבל מתנות חינם). העוול הטבעי שמפריד בין בני אדם, יכול להתבטל עקב יכולתם של בני האדם להתנגד לו, ע"י שילוב מדויק של הרס ובניין ותוך שקלול של חמלה ועצמאות.

ויניקוט

“עוצמת את עיניי אך השמש היא בפנים” ~נעמי שמר

כיצד נוצרת העצמאות הזו? היא נוצרת מתוך הכרח מוגן: הכותל נשבר, ואם יש לבעה"ב כסף אף אדם אחר לא יתקן אותו עבורו, ועל כן הוא נאלץ לבנות. ההרס היוצר את העצמאות תוך שקלול החמלה והמסוגלות של בעה"ב, ניתן להבנה מעמיקה יותר ע"י המשגה פסיכואנליטית, וביתר פירוט ע"י המונח "מרחב הביניים" של הפסיכואנליטיקאי האהוב עליי, דונלד וודס ויניקוט. דונלד ויניקוט היה רופא ילדים אנגלי שהתחיל לפתח תורה פסיכואנליטית משלו לאחר קריאה מקרית בפשר החלומות מאת פרויד. עבודתו המחקרית התמקדה ביחסי אובייקט, כלומר כיצד נוצר המפגש שלנו עם המציאות. אני סבור כי תיאוריה זו תסייע להבנתנו את מונח ההרס³.

ויניקוט מתאר את דמות האדם הבוגר והבריא נפשית כאדם שמתקשר עם המציאות ומעמיד על מכונו עולם פנימי שמסוגל להגיב לה. עבור רוב האנשים, הקשר בין החוויה הסובייקטיבית למציאות האובייקטיבית נראה מובן מאליו, אך

³ רוב מה שכתבתי כאן הוא סיכום של הספר 'משחק ומציאות', מפאת קוצר המקום לא הבאתי ציטוטים מהספר. אני ממליץ לקרוא את הספר בלשונו הזהב.

עבור אלו שמתמודדים עם קשיים נפשיים, הקשר הזה מתערער – הם עשויים להיות לכודים בעולם פנימי ללא תיקוף חיצוני, או להיפך – לראות רק את המציאות האובייקטיבית מבלי להרגיש כלפיה דבר. על פי ויניקוט, התקשורת הבריאה הזו עם המציאות מתאפשרת דרך "מרחב הביניים" – אזור מעבר שבו נפגשים העולם הפנימי והמציאות האובייקטיבית. המרחב הזה הוא שמונע שקיעה מוחלטת באחד הקצוות ומאפשר קיום בריא ותקשורת עם המציאות. כיצד נוצר מרחב הביניים הזה? ויניקוט טוען שבאמצעות "אובייקטי מעבר". כשתינוק נולד הוא לא מבחין בינו לבין המציאות – כשהוא בוכה ומקבל אוכל, נדמה לו שהאוכל נובע ממנו עצמו. זהו שלב הכרחי של אשליית כל-יכולת, המאפשרת לו לפתח עולם פנימי יציב. בשלב מסוים נכנס לתמונה אובייקט מעבר כגון שמיכה או חפץ אהוב אחר⁴, שמשמר את אשליית הכל-יכולת אך נחוזה לראשונה כאובייקט שאינו לגמרי פנימי או חיצוני, אלא שילוב של שניהם. העובדה שאובייקט המעבר איננו מעורער, שאיש בסביבת התינוק אינו שואל האם הוא "אמיתי" או "דמיוני", מאפשרת לאובייקט להיחוות כאובייקט ניטרלי שהוא סובייקטיבי ואובייקטיבי גם יחד. הניטרליות הזו מאפשרת את גיבוש מרחב הביניים.

תפקידו של ההורה הוא לאפשר את קיומה של אשליית הכל-יכולת, ובהגיע העת גם את ניפוצה. קיומה של האשליה מאפשר לתינוק לבנות אמון ביכולותיו ובעולמו הפנימי, וניפון האשליה מאפשר לו להיפגש עם המציאות עצמה. אם אשליית הכל-יכולת תתנפץ מוקדם מדי, הילד עלול לאבד אמון בעולם ולאבד שליטה על עולמו הפנימי. מנגד, אם ההורה לא ינפץ את האשליה בזמן – הילד עלול לא להתבגר ולא לפתח את ההבחנה בין עצמו לבין המציאות⁵. יש בכך שיגעון מסוים בבקשה מהחברה להכיר בתופעות סובייקטיביות של אדם בוגר (דמיונות, חלומות, מחשבות שווא וכו') כאובייקטיביות. מנגד, אם אדם שומר את

⁴ לי ספציפית היתה בובת טלה בשם 'מָה' שעל אפשרויותיה הפסיכולוגיות עוד יכתבו ספרים שלמים

⁵ דוגמה לדבר היא עמ"י במדבר, שבו כל צרכיו מסופקים אבל דווקא משום כך הוא לא מסוגל להתמודד עם מציאות שאיננה ניסית, עיין בחטא המרגלים המופיע בחומש במדבר פרקים יג, יד, וכן בחומש דברים פרק א. דוגמה נוספת ובמובן מסוים הפוכה היא תינוקות שואה: "המטופלים בעמך שהיו תינוקות שואה כל כך לא זכו לכך, ועל כן הם נשארים בחוויה של הישרדות ותגובתיות נטולת חופש פנימי, תחושת שליטה ויצירתיות, או מנגד, אומניפוטנציה הגנתית משולחת רסן, שתלטנית וקורבנית" (רוני פרישוף, מבוא לתורתו של ויניקוט, נמצא באתר 'פסיכולוגיה עברית').

התופעות האלו לעצמו, הן לא פוגשות את המציאות. האדם הבריא משמר את תופעותיו במרחב הביניים שבו הן נייטרליות פנימיות וחיצוניות גם יחד, וכך אנשים אחרים יכולים להכיר בחוויות משותפות בינם לבינו (שהרי גם להם מרחב ביניים בו נוצרות אינטראקציות ותקשורת), ולהתייחס אליו כבריא. דוגמה קלאסית להופעת מרחב הביניים באופן בריא באדם בוגר היא המשחק⁶, שהוא הופעה של הסובייקטיביות במרחב שאינו האובייקטיביות עצמה אך עדיין מושפע ממנה.

כיצד קורסת האשליה? כיצד מסתיים המעבר אל המציאות? כיצד מקבלת המציאות תוקף והתופעות הסובייקטיביות נסוגות אל מרחב הביניים? ויניקוט מציע שהתהליך כרוך בהרס. התינוק תוקף את אובייקט המעבר, הוא נושך או מכה או מקמט אותו, וכך הוא בוחן האם האובייקט מתקיים מחוץ לשליטתו הכל-יכולה כביכול. כאשר האובייקט עומד בהרס ושורד, כאשר הוא לא נחרב בעקבות ההתקפה, הוא מוכיח את היותו מחוץ לשליטת התינוק ולכן אמיתי או אובייקטיבי, ובאמצעותו מקבלת המציאות תוקף⁷. אם האובייקט ייהרס, התינוק יישאר באשליית הכל-יכולת, ואם היא תימשך עד הבגרות יוצר ליקוי חמור במגע שלו עם המציאות. ההרס תלוי באשליה, והאשליה תלויה בהרס. בלעדיה, עלולה התוקפנות לגרום לחרדה קיומית; וללא התוקפנות, נשארת האשליה חסרת משמעות. מרחב הביניים יכול להיווצר רק באמצעות התנועה הדואלית הזו, היציאה מן המרחב הפנימי הכל-יכול עקב התוקפנות והאיפוק שמופגן כלפיה באמצעות המרחב הזה.

שרידותו של האובייקט בפני ההרס, הנשארות שלו, היא מה שמכונן את האובייקטיביות שלו⁸. כך, התינוק עובר מעולם של חוויות פנימיות בלבד אל עולם שבו קיימים אובייקטים נפרדים ומרחבי ביניים, והוא עצמו מתחיל לפעול בתוכו באופן בוגר יותר. למעשה, תהליך ההרס של המציאות מתרחש באופן מעודן לאורך כל חייו. לכולנו יש תפיסות שגויות על המציאות, והן עשויות להתנפץ או להתעדכן במפגש אמיתי איתה. אדם שאינו מסוגל לכך יחשב לא בוגר.

⁶ כל משחק, ממשחק תפקידים או משחק על במה ועד משחק קופסא שגם הוא במובן מסוים משחק תפקידים

⁷ מעניין לחשוב על הקשר בין 'תוקפנות' ל'תוקף' בשפה העברית

⁸ בדומה לפסילת "עדות שאי אתה יכול להזימה", או להבדיל בדומה ל"עקרון ההפרכה" של קרל פופר

במובן זה, ויניקוט רואה בהרס מרכיב מכונן של המציאות - המציאות מקבלת תוקף עקב יכולתה לשרוד התקפיות. ההרס, אם כן, אינו שלב מעבר בלבד; הוא הבסיס ליכולת להתקיים בעולם באופן בריא ולתקשר איתו. הוא לא חשוב רק מפני שהוא מאפשר בנייה מחדש או סתירה של הקלוקל, אלא משום שהוא זה שמכונן את עצם מושג המציאות⁹. תהליך זה מאפשר גם את היכולת לקבל את קיומם של אחרים כנפרדים מהאני – רק לאחר שהאובייקט שורד את ההרס, ניתן להכיר באחרותו ולהתייחס אליו כאל ישות נפרדת. רק כך הסובייקט מצליח להתייחס לעולם שבו לא רק הוא קיים, רק כך הוא מצליח להיפתח, רק כך הוא מצליח לקבל עקרונות שאינם זהים לו באופן מוחלט. אצל האדם הבוגר ההרס יכול להתקיים כאפשרות היפותטית, ולא בהכרח כממשות. המציאות שאדם בוגר מתקשר איתה היא מציאות שיכולה להיהרס, ואפשרות ההרס ההיפותטית הזו היא מה שמייצר את אותה מציאות.

צעצוע של סיפור

“מי אני? ומה אני? עכשיו לי התברר” ~רנדי ניומן/דני בסן

דוגמה מעניינת ומוחשית יותר למפגש כזה עם המציאות נמצאת בסרט “צעצוע של סיפור”, ונראה לי שהדימוי שמופיע שם יכול לפתוח לנו פתח חדש בהבנת ההרס. הסרט יצא בשנת 1995 ועל כן אני מרשה לעצמי לספיילר אותו ללא כל בושא, תוך המלצה למי שעדיין לא צפה בסרט ללכת ולעשות זאת. ניתן להסתכל על הסרט מנקודות מבט רבות. הוא עוסק בין היתר במשחק ומציאות, משבר הקפיטליזם והחלום האמריקאי, משמעות וחמלה, התבגרות ומסורת, וכו'. אני רוצה להתמקד במשבר הזהות של באז, כדוגמה לגישה אל המציאות. כאשר באז מגיע לחדר של אנדי, הוא נמצא עמוק בתוך האשליה. הוא בטוח שהוא אכן אסטרונאוט לוחם, הוא לא מכיר במציאות עצמה והוא מחזיק את עצמו ע”י סיפור כוזב של תיקון ה”חללית” שלו¹⁰. באז עושה כמה פעולות ומשכנע את כולם שהוא עף. הצופים בסרט, שמסתכלים מנקודת המבט של וודי (בזכות כמה

⁹ אפשר לחשוב על זה מבחינה כרונולוגית, בין הריסת הרע לבניית הטוב ישנו שלב ביניים ארוך, ועדיין החשיבות העצמאית של שלב הביניים הזה היא תיקוף המציאות

¹⁰ מעניין לציין שהחללית של באז היא קופסת הקרטון איתה הגיע, מה שלועג לאימפריאליזם החלל האמריקאי ומרמז שהוא לוקה באותה אשליה בה לוקה באז, ותמיד ממצא אויב רחוק כלשהו כדי להצדיק את עצמו

שוטים אפקטיביים בתחילת הסרט), יודעים שזו רק אשליה ושבאז הוא למעשה פסיכופט. מספר תהפוכות מתרחשות בעלילה ובאז וודי מוצאים את עצמם שכוחים בתחנת הדלק, ואחרי מסע קצר נתפסים ע"י הילד הרע סיד ונלקחים לביתו.

בנקודה הזו בסיפור באז עדיין משוכנע שהוא אסטרונאוט לוחם אמיתי, הוא עדיין לא מסוגל להסתכל למציאות בעיניים. משמעותו תלויה בסיפור שהוא מספר לעצמו, והוא לא מצליח להתנתק. כל הנאומים של וודי לא מצליחים לחדור את האשליה שהוא עוטה סביבו. נקודת המפנה מגיעה כאשר באז רואה פרסומת לצעצועים שנראים בדיוק כמוהו וכך מבין שהוא צעצוע. ההבנה הזו גורמת לו תחושת חוסר ערך עצמי, שכן מה ההבדל בינו לבין באז שנות אור אחר? מה ההבדל בין בית אנדי לביתו של סיד? הוא מגלה פתאום שהסיפור שלו מומצא, וכך מופרת אשליית הכל-יכולת.

במאמץ אחרון לשמר את האשליה, באז מנסה להוכיח לעצמו שהוא יכול לעוף, וקופץ מראש גרם המדרגות אל עבר החלון. בסצנה עצובה ומרגשת הוא נכשל, מתרסק ושובר את ידו. השבר הזה הוא ההיבט הממשי של השבר בתפיסת עולמו של באז, בתפיסה העצמית שלו. האשליה מתרסקת ובאז מבחין במציאות עצמה - הוא אכן צעצוע, כמו שוודי טען במשך כל הזמן¹¹. וודי אומר לבאז שהוא לא חושב בהגיון, אך באז טוען (ובצדק) שזו הפעם הראשונה בחייו שהוא באמת חושב בהגיון. ההיגיון אומר שהוא צעצוע ולכן אין משמעות לחייו. כאשר הסיפור הסובייקטיבי שאנחנו מספרים לעצמנו נהרס, המשמעות שהיתה תלויה בו נהרסת יחד איתו.

השאלה היא מה עושים כעת, לאחר ההרס, כשבאה המציאות וטופחת על פנינו. כאשר אשליית הכל-יכולת מתנפצת ואנחנו מבינים שיכולתנו מוגבלת עד מאוד, עומדים חסרי אונים מול הרוע האנושי הלעגני והבלתי נתפס. מה אז? וודי¹² מצליח לשכנע את באז בנחיצותו דווקא מתוקף היותו צעצוע. דווקא שבירת האשליה מאפשרת לבאז להביט במציאות ולהכיר ברגשותיו של אנדי כלפיו. מתוך כך הוא מגלה שאנדי אוהב אותו, ויש משמעות לאהבה הזו דווקא כאשר אתה צעצוע, ולא אסטרונאוט. מה שנשאר אחרי ההרס הסיפורי זו המשמעות

¹¹ בשיר של רנדי ניומן שמתנגן ברקע באותה סצנה, ישנה שורה האומרת *now i know exactly who i am*

¹² שמייצג במובן מסוים את המסורת ושמירת החוק

הנמצאת אצל האחר שלא נהרס¹³, והיא מציאותית לא פחות מההרס¹⁴. היכולת להתנתק מהאשליה ולהביט במציאות תוך שימור מרחב הביניים והמשמעות הסובייקטיבית הפרטית, מאפשרת לאדם הבוגר לחוות רגשות ולכונן יחסים בין אישיים.

נקפוץ לרגע לסצנת השיא של הסרט, בה וודי ובאז קשורים לטיל ומרחפים באוויר במהירות. הם מתנתקים מהטיל רגע לפני שהוא מתפוצץ ודואים באוויר. ניפוץ האשליה מוביל ללקיחת אחריות על המציאות. הסיפור הסובייקטיבי שאנחנו מספרים לעצמנו אינו סותר את המציאות כל עוד הוא מתבטא בפרשנות למציאות, ודווקא פרשנות זו מאפשרת פעולה במציאות עצמה. באז משחזר את אשליית התעופה תוך מודעות למוגבלויותיה וחוסר מוחלטותה, וכך הוא מייצר מרחב ביניים שבו הוא גם עף וגם נופל בסגנון, זה לא משנה. כך הרס האשליה מאפשר מבט ישיר למציאות, ומרחב הביניים מאפשר לשמר את אשליית הכל-יכולת כאקט פרשני, מה שמאפשר סינתזה בה התגובה מפוכחת ומחוברת למציאות, ולא מבטלת את הסיפור הסובייקטיבי.

לסיכום ביניים: הרס אינו רק שלב מעבר בין רע לטוב או בין רעוע לבנוי, אלא מרכיב מכונן של המציאות. הרס אשליית הכל-יכולת מאפשר את המפגש עם המציאות ואת היחס לאחר. האשליה וניפוצה יוצרים מרחב ביניים שקיומו ושימורו מאפשר לאדם להגיב למציאות באופן בוגר, מבלי לאבד את האחיזה במציאות מחד ואת הסיפור הסובייקטיבי מאידך.

יישומים

“אומרים שהישיבה נהרסת/וזה הרגשה מבאסת” ~הרב אלחנן שרלו

ישנן השלכות מעשיות רבות לתורת ההרס על פי ויניקוט; ישנם הרבה מרחבי ביניים שצריכים להיווצר. אני רוצה להציע שלושה שחשבתי עליהם: מציאות, אמונה, וישיבה.

¹³ בסרט, האחר המייצר את המשמעות הוא אנדי המחכה לבאז

¹⁴ או במילותיו האלמותיות של הרב נחטנר בסרט 'יהודי טוב': "The teeth? we don't know. A sign from Hashem? don't know. Helping others? couldn't hurt".

מציאות

מרחב הביניים הראשון הוא המרחב בינינו לבין המציאות עצמה. לעיתים המציאות נהרסת, הרס שלילי שמשמעותו עוד איננה ברורה לנו. אנחנו נמצאים בשלב הביניים שבין הריסת הכותל לבנייתו, שבין חורבן ירושלים לגאולתה, שבין הטבח לבנייה. מהי משמעות ההרס הזה?

קריאה אידיאולוגית של המציאות תבקש להנכיח את האמונה והאופק הגאולי בזמן הווה ולהדגיש את הטוב שכבר קיים בו; לראות את התקופה הזו וההרס הזה כחיוביים וניסיים בשני מובנים: הראשון הוא עצם עצירת ההרס בשלב מסוים, כך שהמדינה לא חרבה לגמרי. השני הוא שינוי התפיסות לו גורם ההרס - שבירת קונספציות, התפכחות.

הבעיה בקריאה האידיאולוגית היא שימור אשליית הכל-יכולת לגבי המציאות. היא לא מחזיקה מול תחושות האנשים עצמם, ובמובן הזה היא יוצרת תחושה של חוסר אמפתיה. הריצה אל פתרון המציאות, ללא ההכרה בקושי שהיא מביאה - משטחת את ההרס ומתעלמת מהסובלים¹⁵. האידיאולוגיה לא מאפשרת את קיומו של מרחב הביניים בינינו לבין המציאות. היא מבקשת למחוק את הסיפורים הסובייקטיביים עצמם מתוך פרשנות לסיפור כללי אובייקטיבי, ובמובן הזה יש בה שורשים אשלייתיים, או לכל הפחות מנותקים.

אם בכל זאת רוצים לשמר משהו מהתערערות האמונות בעקבות הפיכת המציאות על פנינו מבלי להפוך את אמונותינו החדשות לפסלים קפואים של קונספציה מעודכנת, אני חושב שאפשר לשמר את ההתערערות עצמה, ולא בהכרח את תוכנה. התערערות התפיסה מאפשרת להישאר בפתיחות כלפי המציאות, להיות מופתע ולהגיב בהתאם. ההתערערות לא אומרת שאין אידיאולוגיה כלל; אינני מוותר על אופק רוחני ואני סבור שהגאולה העתידית אכן תקרה, אך תקופת הביניים ארוכה, ואנו נדרשים לפעול בה כתקופת ביניים¹⁶. חשבנו שאנחנו (כמדינה, כציבור, כ"כלליות" או אפילו כראשית צמיחת גאולתנו) יכולים לעשות הכל או לפחות לדעת הכל, והנה בעקבות ההרס התברר לנו שאנחנו לא. משום כך אנחנו נדרשים לאמץ אמונה חדשה, לתפיסת השגחה אחרת.

¹⁵ לחובבי הפנטזיה שבינינו, ניתן לדון האם בסאגת הערפילאים והמשכיה, דווקא הפתרון של התכת הרס ושימור ויצירת הרמוניה הביא לעלייתו של אוטונומיה (טרל). לחובבי הסרטים שבינינו, ניתן פשוט לראות את 'דוני דארקו' (2001) כדי להבין

¹⁶ גם לעומת ביטויים כמו 'ראשית צמיחת גאולתנו', זו סך הכל ראשית, צריך להתנהג בענווה ולדעת שרגרסה היא אפשרית

אני טוען כי ההשגחה אינה נמצאת במציאות הרגילה, אלא במישור הממשי¹⁷; היא אינה מציעה מערכת סיבתית חלופית, אלא פועלת ברובד הפרשני, ומחייבת מתן משמעות למאורעות הקורים לי. אולם מה שמפקיע אותה מכלל פרשנות סובייקטיבית הוא הרובד הממשי בו אין מציאות חיצונית שאותה אני, כסובייקט, מפרש; המציאות ואני חד הם. כל מה שקורה בעולם הוא עצמו גילוי אלוקי המבטא משהו. אלוקים איננו רק מי שמשיג על הדברים מבחוץ - ושעליו אנו שואלים 'מדוע?', אלא הוא החיות של הדבר עצמו, ועליו אנו צריכים לשאול 'מה הוא אומר לי?' (לוחות ושברי לוחות, אמונתי, עמ' 421)

ההתערערות שבאה בעקבות ההרס מאפשרת תפיסה רכה יותר של הגאולה וההשגחה. כזו שנותנת מקום כמעט ממשי לרוע ולא מתאמצת יותר מדי לתקן את כולו כאן ועכשיו, אלא משאירה מקום לאורך רוח. כך הופכת האמונה מאוסף אמיתות נכונות למרחב ביניים, פרשנות אנושית מוגבלת ואורך רוח.

אמונה

מרחב הביניים הראשון עסק בהסתכלות שלנו על המציאות, כלומר באמונה. מרחב הביניים השני עוסק בהסתכלות שלנו על האמונה, בתיאולוגיה המטא אמונית. אם מרחב הביניים הראשון נוצר מתוך הרס המציאות, מרחב הביניים השני נוצר מתוך הרס האמונה. כל אדם חווה משברים באמונה, מהבחינה השכלית או הרגשית או אפילו הממשית. מדוע ברא הקב"ה את ההרס הזה וכיצד אנו אמורים להתמודד איתו?

התשובות המוכרות הן שמשבר באמונה הורס את התפיסות הלא נכונות ומאפשר בניה של אמונה חדשה. אני רוצה להציע שקיים שלב ביניים חשוב, ובו האדם מגלה שנשארה בו אמונה לאחר המשבר. דווקא אמונה זו היא האמיתית יותר, כיוון שהיא בלתי ניתנת למחיקה. במובן הזה, משבר באמונה מתקף אותה כמציאות.

לדוגמה, אני חושב שהרס האמונה ע"י הפילוסופיה¹⁸ יכול וצריך להוביל לגילוי קיומם של הרבדים באמונה שאינם שכליים. מזווית נוספת, גם התרופפות המתח ההלכתי ו"חפ"שנות" דתית יכולות וצריכות לגלות את המקומות בהם דווקא

¹⁷ ההקבלה של המישור הממשי למרחב הביניים (כלומר הפואנטה שבגללה הבאתי את הציטוט הזה) איננה מוכרחת וראוי לערער עליה

¹⁸ הדברים נכונים לא רק לפילוסופיה אלא גם לדיכאון, חילון, כפירה, בנאליות, חיי היומיום, סופיות, או כמעט כל גורם מערער אחר

נשאר רצון להתחזק ולהקפיד¹⁹. חסימה של ההרס הזה יכולה להוביל ליצירת אשליית כל-יכולת ביחס לאמונה, להקשיח את האמונה ובסופו של דבר אף להזיק לה, מכיוון שכך תיווצר אמונה שאינה בת התמודדות עם המציאות. האמונה לא חייבת להיהרס כדי לקבל תוקף, אבל היא צריכה להיות מסוגלת להיפגש עם ההרס ולשרוד אותו. לכן צריך לשמור על הרס האמונה, גם אם רק כאפשרות היפותטית. דווקא הרס האמונה יוצר את שרידותה, את ה"אהבה המסותרת"²⁰, את הברית²¹.

לעתים כשאני קורא ולומד הוגי דעות מודרניים כדוגמת ליבוביץ', אני נפעם משגב האמונה המתגלית בהם. זאת אמונה כל כך בלתי קבילה וחסרת היגיון, כל כך רחוקה מהשכל הישר והטבעי, שאני שואל את עצמי מדוע הם מאמינים. הרי אנשים משכילים, מפוכחים ורציונליים אלו, אנשי מדע ופילוסופים חריפי שכל, מגיעים לא פעם למסקנות הנראות אבסורדיות בעיניי. הם מצדיקים את מסקנותיהם הדתיות בלוליינות שכלית נפלאה, בפילוסופיה מורכבת ומתוחכמת, אבל בעצם לשם מה? מסקנתי פשוטה: אמונתם עמוקה ורבה. אינני יודע אם הם רוצים בכלל להאמין, אבל כפי הנראה האמונה רוצה אותם - ובכל אופן אין הם מסוגלים להשתחרר ממנה. מבחינה חיצונית אובייקטיבית, אין לדעתי הצדקה לאמונה אבסורדית כזו.

על פי רוב, התשובות שההוגים האלו נותנים הן חלשות מהשאלות. המסקנה שאני מסיק מכל זה היא שכוחה של האמונה גדול מהם. האם אתן לכך פרשנות פסיכולוגית, סוציולוגית וכדומה, פרשנות של עין רעה; או שמא אומר רק שהכלים שלהם אינם מספיקים בשביל לשקף את האמת העמוקה המצויה בהם? כאמור, אמונה היא קבלה עצמית, וכיוון שאני מקבל את עצמי, אני מבקש להאמין באמונה שלהם. ובכל אופן, יחסי שלי אל האמונה אינו רציונלי. (שם בהערה א' עמ' 425)

ישיבה

המרחב השלישי הוא הרס השייכות. מאחר ואינני נשוי עדיין ואין בי רצון לדבר כאן על הבית שלי, אדבר על הרס השייכות בישיבה. כל מי שמרגיש שייכות לישיבה עומד בפני סכנת היטמעות או הטמעה, סכנה של זיהוי עצמי בינו לבין הישיבה עד כדי נסיגה אל אשליית הכל-יכולת. האשליה מתבטאת באימוץ נקודת

¹⁹ מעניין לחשוב על זה בהקשר של תוהו ותיקון ואורות דתוהו וכו'.

²⁰ ראו תניא פרק יח.

²¹ עוד על הישארותה של האמונה ניתן לקרוא בספרו של ישי מבורך, "תיאולוגיה של חסר"

המבט האישית על הישיבה כאובייקטיבית והתעלמות ממרחב הביניים בינו לבין הישיבה, התעלמות משאר האנשים שנמצאים בה.

הישיבה איננה אני; היא שלוש מאות תלמידים שונים, רצונות שונים ודעות שונות. בדרך כלל, מי שמתלונן ש"הישיבה נהרסת" מבקש לבטא את תחושת חוסר השייכות שלו ואולי אפילו ליצור זהות מתנגדת. למרות שזו תחושה לגיטימית, יש בכך בקשה נסתרת לשמר את אשליית הכל-יכולת על הישיבה. הרס הישיבה, או לפחות הרס תחושת השייכות הזו, יכול לפתוח את מרחב הביניים ביני לבין הישיבה אם הקשר ביני לבין הישיבה מצליח לעמוד בו ולא להיהרס לגמרי. הרס הישיבה לא בהכרח מערער תפיסות שגויות ובונה מסורות חיוביות, אך לכל הפחות הוא מפכח מהאשליית השליטה שיש לכל אחד בישיבה המתרחש בה. השליטה נשארת במרחב הביניים; לכל אדם בישיבה יש חופש ויכולת להגיב איך שירצה לאירועים המתרחשים סביבו.

אם כן, כיצד נראית השייכות המפוכחת הזו? זו שייכות לא מחויבת, רגעית אך נצחית, ותגובתית הרבה יותר²². אם אינני מחויב להשתתף בכל מה שקורה בישיבה, האירועים בהם אני משתתף מקבלים אופי אחר. בנוסף, היוזמות שמתעוררות בישיבה מקבלות אופי אחר. השייכות הזו מאפשרת יוזמות רבות יותר במרחב, ואם קורה משהו שלדעתי הורס את הישיבה אני יכול שלא להשתתף, או לחלופין ליצור אלטרנטיבה. דווקא ההכרה בכך שהישיבה נהרסת ותמשיך להיהרס מאפשרת לי לחוש הרבה חסד עם ההרס הזה, לאמץ אותו ולהגיב אליו באופן חופשי.

²² על אפשרויות נוספות ביחס לשייכות ניתן לעיין במאמרו של דביר אורי רוזן, 'ליצני החצר – האם אפשרות הבחירה ניתנה בידי?', אביע 18; ובתגובתו של ידידיה גזבר, 'רק בלי ליצנות – תגובה למאמרו של דביר אורי', אביע 19.

